

JĘZYK
I KOMUNIKOWANIE SIĘ
W BIEGU ŻYCIA

Stanisław Milewski

JĘZYK
I KOMUNIKOWANIE SIĘ
W BIEGU ŻYCIA

PERSPEKTYWA
LOGOPEDYCZNA I LINGWISTYCZNA

Księga jubileuszowa dedykowana
Profesorowi Stanisławowi Milewskiemu

pod redakcją
Barbary Kamińskiej i Katarzyny Kaczorowskiej-Bray

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2024

Recenzent
prof. dr hab. lek. med. Waldemar Tłokiński

Redaktor Wydawnictwa
Aneta Lica

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Taranek

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana ze środków
Prorektora ds. Badań Naukowych Uniwersytetu Gdańskiego,
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego,
Instytutu Logopedii Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański, 2024
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-644-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep/

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Spis treści

Wstęp	9
Życie naukowe i dokonania Profesora Doktora Habilitowanego Stanisława Milewskiego	15
Bibliografia prac dra hab. Stanisława Milewskiego, prof. UG	21

Część I

<i>Stanisław Grabias</i> Dialog w diagnozie i terapii logopedycznej	35
<i>Edward Łuczyński</i> Gramatyczność / niegramatyczność w kontekście diagnozy logopedycznej	49
<i>Jolanta Panasiuk</i> Współczesna logopedia wobec ludzkiej neuroróżnorodności	63
<i>Mirosław Michalik</i> Prezentystyczna a anagnostyczna (eternalistyczna) perspektywa refleksji logopedycznej – przyczynek	87

Część II

<i>Maria Kielar-Turska</i> Stereotyp komunikowania się dorosłego z małym dzieckiem	103
<i>Józef Porayski-Pomsta, Jakub Skrzek</i> Dziecięce akty mowy: teoria aktów mowy i jej zastosowanie w opisie rozwoju mowy dziecka i postępowaniu logopedycznym	119
<i>Jagoda Cieszyńska-Rożek</i> Zabawa – diagnoza i stymulacja rozwoju mowy	137
<i>Marta Korendo</i> Wczesna stymulacja poznawcza dzieci przedwcześnie urodzonych	151

Marta Wysocka

Cechy prozodyczne w mowie dorosłych kierowanej do dzieci i ich wpływ na kształtowanie się sprawności językowych i komunikacyjnych w ontogenezie . . . 161

Anita Lorenc, Katarzyna Klessa

Samogłoski polskie w mowie neutralnej oraz kierowanej do niemowląt i dzieci. Rejestracja danych i wybrane obserwacje z analiz akustycznych i badania za pomocą artykulografii elektromagnetycznej (EMA) 173

Danuta Pluta-Wojciechowska

Wprowadzenie do rozważań o nazwach nienormatywnych cech fonetycznych na przykładzie nienormatywnej realizacji fonemu /l/ 207

Zbigniew Tarkowski, Monika Wójcik

Samoistny opóźniony rozwój mowy. Przegląd badań 219

Maria Faściszewska, Ewa Czaplewska

Wspomaganie i usprawnianie percepcji słuchowej u dzieci z rozwojowym zaburzeniem językowym (DLD) 233

Magdalena Knapęk

Oczekiwania rodziców wobec logopedy – przeżywanie diagnozy opóźnionego rozwoju mowy przez rodziców dzieci z zaburzeniami językowymi o nieznanej etiologii. Badanie fenomenologiczne 247

Katarzyna Kaczorowska-Bray

Możliwości komunikacyjne osób z zespołem kruchego chromosomu X 267

Anna Walencik-Topilko, Agnieszka Banaszkiewicz

Ćwiczenia logorytmiczne w terapii logopedycznej nosowania otwartego pacjentów z mową rozszczepową 279

Tomasz Woźniak

Zdezorganizowany typ schizofazji na podstawie analizy tekstów schizofatycznych . . 293

Emilia J. Sitek, Aneta Domagała, Klaudia Kluj-Kozłowska

Wariant językowy postępującego porażenia ponadjądrowego – charakterystyka kliniczna 313

Alina Maciejewska

Zmysłowe opisywanie świata w tekstach seniorów 329

Część III

Ewa Binkuńska

Naruszenia realizacji grup spółgłoskowych przez dzieci w wieku przedszkolnym . . . 345

*Małgorzata Rocławska-Daniluk*Problemy z syntetyzowaniem wyrazów z fonemów u dzieci kończących
edukację przedszkolną 375*Jakub Solecki*O sposobach klasyfikowania błędów ortograficznych
w języku polskim oraz angielskim 389*Zenon Lica, Aneta Lica*Językowo-kulturowy obraz części ciała ludzkiego (brzuch, plecy i ich elementy)
utrwalony w nazwiskach niemieckich i polskich 413*Barbara Kamińska*Tempo i intonacja czytania w radiowych i telewizyjnych
serwisach informacyjnych 423

Wstęp

Niniejszy tom dedykowany jest Panu Profesorowi Stanisławowi Milewskiemu z okazji 45-lecia pracy zawodowej, w tym 40 lat pracy w Uniwersytecie Gdańskim. W pracy naukowo-dydaktycznej Pan Profesor korzystał z doświadczenia nauczyciela polonisty i logopedy praktyka, zdobytego w czasie pięcioletniej pracy w szkolnictwie. Pierwsze lata pracy Pana Profesora w Uniwersytecie Gdańskim to także początki logopedii na naszej uczelni. O skali dokonań naukowych i organizacyjnych świadczy bibliografia prac oraz długa lista działań Jubilata jako członka różnych gremiów naukowych, komitetów redakcyjnych czasopism, pomysłodawcy i redaktora naukowego serii wydawniczej „Logopedia XXI Wieku”, wieloletniego kierownika Podyplomowych Studiów Logopedycznych, w ostatnich kilku latach także Podyplomowych Studiów Neurologopedycznych, działających w Instytucie Logopedii oraz współtwórcy Katedry Logopedii Uniwersytetu Gdańskiego, przekształconej później w jedyny w całej Polsce do chwili obecnej Instytut Logopedii. Miarą sukcesów zawodowych Pana Profesora jest także odzew naukowców reprezentujących większość uniwersyteckich ośrodków kształcących logopedów w Polsce na propozycję wydania pamiątkowej księgi, którą oddajemy do rąk Jubilata i Czytelników.

Poświęcony Jubilatowi tom zatytułowano *Język i komunikowanie się w biegu życia. Perspektywa logopedyczna i lingwistyczna*. Znalazły się w nim artykuły napisane przez specjalistów kilku dyscyplin naukowych: logopedii, językoznawstwa oraz psychologii, których uwaga skupiła się na różnych aspektach komunikowania się dzieci i osób dorosłych. Wszystkie teksty, które znalazły się w tomie, podzielono na trzy części. Pierwszą część rozpoczyna rozprawa autorstwa Stanisława Grabiasa, zatytułowana *Dialog w diagnozie i terapii logopedycznej*, w której podkreślono

znaczenie rozmowy w budowaniu doświadczeń komunikacyjnych człowieka i jej wzorcowej formy, jaką jest dialog, w postępowaniu logopedycznym – w diagnozie i terapii. Realizowanie takich form wypowiedzi, jak rozmowa, opowiadanie i opis umożliwia logopedzie ocenę sprawności językowej pacjenta. Sprawność ta jest oceniana m.in. także jako zgodność z obowiązującą normą gramatyczną, a odstępstwa od niej oceniane są podczas diagnozy logopedycznej i klasyfikowane jako wypowiedzi niegramatyczne, agramatyzmy, błędy gramatyczne itp. Na nieprecyzyjność takich określeń i ich nieostry zakres znaczeniowy w orzeczeniach logopedów wskazał Edward Łuczyński w swoim tekście pt. *Gramatyczność i niegramatyczność w kontekście diagnozy logopedycznej*. Autor stwierdza, że niezwykle istotne dla rzetelnej oceny umiejętności językowych jest łączenie gramatyczności i niegramatyczności z odmianą stylistyczną diagnozowanej wypowiedzi, zwłaszcza w przypadku analizowania wypowiedzi dzieci w wieku przedszkolnym lub wczesnoszkolnym, które nie różnicują ich jeszcze stylistycznie. O uwarunkowanych kontekstowo zachowaniach językowych człowieka, uwzględniających współczesną neuroróżnorodność kulturową, napisała Jolanta Panasiuk. Zwróciła uwagę na zmieniające się standardy sprawności językowej, zwłaszcza w pokoleniu nazwanym *homo mediens*, co pociąga za sobą konieczność weryfikacji dotychczasowych kryteriów diagnozy, terapii oraz zaktualizowania standardów profilaktyki i opieki logopedycznej. Pierwszą część tomu zamyka tekst Mirosława Michalika, będący refleksją nad logopedią z punktu widzenia dwóch modeli jej temporalnego postrzegania: prezentystycznego w odniesieniu do tzw. logopedii praktycznej oraz anagnostycznego (eternalistycznego) – jako nauki.

W drugiej części tomu znalazły się teksty poświęcone komunikowaniu się osób dorosłych z dziećmi, dzieci z dorosłymi i dorosłych z dorosłymi.

O tym, czy podejmowane intuicyjnie działania komunikacyjne dorosłych z dziećmi mają charakter zachowań stereotypowych, napisała Maria Kielar-Turska. Poszukując odpowiedzi na pytanie, czy istnieje stereotyp komunikowania się dorosłego z dzieckiem, zrelacjonowała przeprowadzone w tym celu badania dorosłych w różnym wieku, sprawdzające używanie przez nich środków werbalnych i niewerbalnych, służących do nawiązania i podtrzymania komunikacji. Józef Porayski-Pomsta i Jakub Skrzek w tekście zatytułowanym *Dziecięce akty mowy* zwrócili natomiast uwagę na realizację zamiaru komunikacyjnego z perspektywy dziecka. Przedstawili przykłady wykorzystania szerzej niż definicyjnie rozumianej teorii aktów mowy w opisie kształtowania się kompetencji komunikacyjnej i działań stymulujących rozwój mowy dzieci w wieku od 9. do 24. miesiąca życia.

Na niezwykle istotną rolę wspólnych zabaw dorosłych z dziećmi wskazuje Jagoda Cieszyńska-Rożek. Począwszy od wczesnego niemowlęctwa dialog podczas zabawy pełni kluczową funkcję w kształtowaniu się systemu językowego. Jak potwierdzają neurokognywiści, wspólna zabawa i rozmowa z dzieckiem zwiększa szanse na jego prawidłowy rozwój intelektualny, emocjonalny i społeczny. Wczesna stymulacja poznawcza nabiera szczególnego znaczenia w odniesieniu do dzieci przedwcześnie urodzonych, o czym napisała Marta Korendo. Specyficzne wymagania opieki nad wcześniakiem przebywającym w szpitalu w inkubatorze sprawiają, że hamowane są naturalne odruchy matek, przede wszystkim mówienie do dziecka. Tymczasem, jak wskazują wyniki badań, nawet w takiej sytuacji warto podejmować próby nawiązywania z nim kontaktu wzrokowego i głosowego, aby ograniczać niektóre skutki wcześniactwa w zakresie rozwoju poznawczego, w tym językowego. Jak ważna w mowie kierowanej do dzieci jest również organizacja prozodyczna wypowiedzi, przekonują wyniki badań omówionych w artykule Marty Wysockiej. Cechy akustyczne mowy dorosłych kierowanej do dzieci (ang. *child directed speech*, CDS) są charakterystyczne, dzięki czemu w prozodii kodowane są informacje o emocjach, nastawieniu mówiącego, a następnie w procesie interakcji przyswajane przez dziecko. Odmienność mowy dorosłych kierowanej do niemowląt i małych dzieci (ang. *infant-directed speech*, IDS) w zakresie realizacji samogłosek zbadały Anita Lorenc i Katarzyna Klessa. W swoim tekście przedstawiły wyniki własnych badań instrumentalnych z wykorzystaniem artykulografii elektromagnetycznej i analiz akustycznych samogłosek w mowie neutralnej, czyli mowy dorosłych kierowanej do dorosłych (ang. *adult-directed speech*, ADS) w stosunku do tej kierowanej do niemowląt i małych dzieci (IDS). Są to pierwsze tego rodzaju badania dla samogłosek języka polskiego w obu wymienionych stylach wypowiedzi.

Teksty w drugiej części tomu traktują o nienormatywnych aspektach komunikowania się zarówno dzieci, jak i dorosłych. Tę część otwiera artykuł Danuty Pluty-Wojciechowskiej, która podjęła w nim dyskusję na temat terminologii logopedycznej stosowanej do opisu nienormatywnych realizacji bocznego fonemu /l/. Analiza sposobu oceny różnych rodzajów pozanormatywnej wymowy głoski bocznej została przeprowadzona na podstawie porównania badań czterech autorek. Wnioski z badań, odnoszące się do nazw nienormatywnych wymowień jednego fonemu, mogą znaleźć zastosowanie podczas dyskusji na temat ujednoczenia nazw nienormatywnych cech fonetycznych innych polskich głosek. W polskiej logopedii różnymi terminami opisuje się także inne zaburzenia,

w tym samoistny opóźniony rozwój mowy (SORM), o czym napisali w kolejnym tekście pt. *Samoistny opóźniony rozwój mowy. Przegląd badań* Zbigniew Tarkowski i Monika Wójcik. Traktując jako równorzędne terminy SORM, SLI (ang. *specific language impairment*) i DLD (ang. *developmental language disorder*) i uznając to zaburzenie za wciąż niewystarczająco poznane, dokonali oni przeglądu prac jemu poświęconych. W nurt badań opisujących sposoby terapii pacjentów z DLD wpisuje się następny rozdział Marii Faściszewskiej i Ewy Czaplewskiej. Autorki zwróciły w nim uwagę na kwestię potrzeby wspomaganie i usprawniania percepcji słuchowej u dzieci z rozwojowym zaburzeniem językowym i przedstawiły wybrane strategie, które mogą wesprzeć i poprawić percepcję słuchową dzieci z DLD. Problem opóźnionego rozwoju mowy, tym razem ujęty z perspektywy rodziców dowiadujących się o zdiagnozowaniu tego zaburzenia u swoich dzieci, jest przedmiotem jeszcze jednego artykułu. Jego Autorka, Magdalena Knapiek, zaprezentowała badania ukierunkowane na opis przeżywania przez rodziców diagnozy ORM oraz ich oczekiwań wobec logopedów. Badania te poszerzają diagnozę logopedyczną omawianego zaburzenia o kontekst psychospołeczny zjawiska. O zupełnie innej przyczynie zaburzeń rozwoju mowy i/lub komunikowania się i o możliwościach oddziaływań logopedycznych traktują następne rozdziały w części drugiej. Tekst Katarzyny Kaczorowskiej-Bray poświęcony jest opisowi możliwości komunikacyjnych osób z zespołem kruchego chromosomu X (FraX). O ile zespół ten, jak stwierdza Autorka, jest drugą co do częstości (po zespole Downa) przyczyną niepełnosprawności intelektualnej, o tyle opis trudności komunikacyjnych, występujących u osób nim dotkniętych, jest niepełny. Artykuł stanowi uzupełnienie charakterystyki rozwoju umiejętności i zachowań językowych dzieci z FraX. Wrodzoną wadą jest także rozszczep wargi, wyrostka zębodołowego i/lub podniebienia, który może być wadą izolowaną lub występować w zespole wad. O wykorzystaniu ćwiczeń logorytmicznych w terapii logopedycznej pacjentów z mową rozszczepową napisały Anna Walencik-Topiłko i Agnieszka Banaszkiewicz. Pozostałe teksty części drugiej poświęcone są zaburzeniom spotykanym u osób dorosłych. Tomasz Woźniak zajął się analizą wypowiedzi osób chorujących na schizofrenię. W celu zdefiniowania cech dystynktywnych zdeorganizowanego typu schizofazji, czyli jej najbardziej reprezentatywnej postaci, w artykule przedstawiono przykłady tekstów schizofatycznych, które poddano ocenie według dwóch skal (TLC, KSOS). Zmiany językowe następujące w wyniku procesu starzenia się, niejednokrotnie powikłane chorobami neurodegeneracyjnymi, dopiero stosunkowo

niedawno stały się przedmiotem badań logopedycznych. Narastanie trudności w zakresie komunikacji słownej w porównaniu z wolniejszym tempem zmian w obszarze funkcjonowania poznawczego na podstawie trzyletniej obserwacji pacjentki z postępującym porażeniem ponadjądrowym (PSP) opisały w kolejnym tekście zatytułowanym *Wariant językowy postępującego porażenia ponadjądrowego – charakterystyka kliniczna* Emilia Sitek, Aneta Domagała i Klaudia Kluj-Kozłowska. Obserwując złożoność charakterystyki językoznawczej wypowiedzi ustnych i pisemnych pacjentów z postępującym porażeniem ponadjądrowym w wariacie klinicznym z dominującymi zaburzeniami językowymi (PSP-SL), Autorki podkreśliły konieczność współpracy neurologa, neuropsychologa i neurologopedy, która ma na celu sformułowanie kompleksowej diagnozy zaburzeń. Ograniczenia sprawności językowych i komunikacyjnych związanych z wiekiem ujawniają się także w zakresie wykorzystania przez osoby starsze leksemów odnoszących się m.in. do cech zmysłowych. Zbadała to i opisała w swoim artykule pt. *Zmysłowe opisywanie świata w tekstach seniorów* Alina Maciejewska. W przeprowadzonych przez Autorkę badaniach wzięło udział 45 seniorów w wieku od 65. do ponad 90. roku życia. W ich wypowiedziach (wspomnieniach) rejestrowano słowa, zwroty językowe odnoszące się do wrażeń zmysłowych: wzroku, słuchu, czucia – ruchu i dotyku, węchu i smaku. Takie ukierunkowanie badań wynika z przyjętego założenia, mówiącego o bezpośrednim związku aktywacji w mózgu tych samych obszarów przy wyobrażeniach, symulacjach sensorycznych i podczas bezpośredniego kontaktu sensorycznego. Zaprezentowane wyniki wskazują na potrzebę uwzględnienia tej zależności w terapii logopedycznej i poznawczej.

Trzecią część prezentowanego tomu rozpoczyna tekst Ewy Binkuńskiej, która omówiła problemy w realizacji grup konsonantycznych przez dzieci w wieku przedszkolnym, tj. 3–5 lat. Wykorzystując zgromadzony materiał lingwistyczny, wyodrębniła i zhierarchizowała poszczególne rodzaje naruszeń realizacji tych połączeń w języku polskim, opisała ich cechy charakterystyczne w aspekcie ilościowym i jakościowym. Trudności dziecka z realizacją fonemów, nie tylko w grupach spółgłoskowych, mogą być przyczyną problemów z syntezą fonemową, która jest jedną z kluczowych umiejętności w nauce czytania. Napisała o tym Małgorzata Rocławska-Daniluk. Nawiązując do badań własnych, prowadzonych wśród dzieci sześciolletnich, wskazała wyrazy najtrudniejsze do zsyntetyzowania i sformułowała wnioski dotyczące prowadzenia ćwiczeń, których celem jest opanowanie umiejętności niezbędnej do opanowania przez dzieci sztuki czytania, czyli syntezy fonemowej. Z kolei naruszeniami postaci ortograficznej wyrazów w języku

polskim i angielskim zajął się Jakub Solecki. Zaprezentował różnice w sposobach klasyfikowania błędów ortograficznych, wynikające ze specyfiki relacji angielskiej ortografii i fonologii. Całkowicie odmienny rodzaj badań językoznawczych, bo mieszczących się w nurcie onomastyki, a konkretnie antroponimii, prezentuje kolejny tekst autorstwa Zenona i Anety Liców. Zawiera on mianowicie analizę wybranych nazwisk polskich i niemieckich, w których utrwalony został obraz wybranych, zewnętrznych części ciała ludzkiego. Z analizy kontrastywnej wyłania się podobny w obu językach wzorzec nominacji nazw osobowych na podstawie charakterystycznych cech wyglądu człowieka. Utrwalony w nazwiskach języko-wo-kulturowy obraz części ciała ludzkiego odzwierciedla doświadczenia danej wspólnoty językowej. Tom zamyka tekst Barbary Kamińskiej, który poświęcono kwestii tempa i intonacji radiowych oraz telewizyjnych serwisów informacyjnych. Oba te zjawiska prozodyczne są istotne zarówno z perspektywy słuchacza i widza, jak i logopedy medialnego, pracującego z dziennikarzami.

O tym, że tom jubileuszowy mógł powstać, zdecydował natychmiastowy i pełen życzliwości odzew Autorów na naszą propozycję jego zredagowania. Przede wszystkim jednak należy podkreślić, że odpowiedź na zaproszenie do współtworzenia tomu jest wyrazem szacunku, wdzięczności i sympatii Autorów do Pana Profesora Stanisława Milewskiego. W tym miejscu wszystkim Autorom składamy wyrazy szczerzej wdzięczności. Za wsparcie inicjatywy wydania książki jubileuszowej bardzo dziękujemy też władzom dziekańskim Wydziału Filologicznego: Pani Dziekan dr hab. Urszuli Patockiej-Sigłowej, prof. UG i Panu Prodzikanowi ds. Nauki i Współpracy Międzynarodowej prof. drowi hab. Mirosławowi Przyłipiakowi. Ogromną życzliwość i pomoc okazał nam także Pan Prorektor ds. Badań Naukowych prof. dr hab. Wiesław Laskowski. Nieocenioną pomocą służyła nam Pani dr Aneta Lica, która zajęła się redakcją językową tekstów.

Gorące podziękowania za pomoc w przygotowaniu tomu do druku kierujemy także do Recenzenta – Pana Profesora dra hab. lek. med. Waldemara Tłokińskiego.

Naszemu Drogiemu Jubilatowi, Panu Profesorowi Stanisławowi Milewskiemu, życzymy radości i satysfakcji z dotychczasowych dokonań, jeszcze wielu lat aktywności zawodowej, kolejnych twórczych pomysłów i dobrego zdrowia.

Redaktorki